

Instagram: stela_knjige
Facebook: stela
www.stelaknjige.rs

NASLOV ORIGINALA

Susan Abulhawa
Mornings in Jenin

Copyright © 2010 by Susan Abulhawa
Za izdanje na srpskom jeziku © Publik praktikum 2021

ZA IZDAVAČA

Marko Sabovljević

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Marina Sabovljević

UREDNIK IZDANJA

Tea Jovanović

LEKTURA I KOREKTURA

Agencija TEA BOOKS

SLOG I PRELOM

Dizajn studio Layout

DIZAJN KORICA

Sara Vranić

ŠTAMPA

Alpha print, Zemun

TIRAŽ

1.000

IZDAVAČ

Publik praktikum, imprint Stela
Dobrovoljačka 10/I, Zemun
office@publikpraktikum.rs
011/4202 544; 011/4202 545

GODINA IZDANJA

2021

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne sme se kopirati ni prenositi u bilo kom obliku ili bilo kojim sredstvima, elektronskim ili mehaničkim, uključujući fotokopiranje, snimanje ili bilo koji sistem za skladištenje i pretraživanje informacija, bez pismenog odobrenja izdavača.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

ISBN 978-86-6035-865-5
COBISS.SR-ID 44412169

SUZAN ABULHAVA

JUTRA U DŽENINU

S engleskog prevela
Lena Vasiljević

Stela

Natali
i Seifu

UVOD

Dženin
2002.

Amel je htela da izbliza zaviri vojniku u oči, ali to nije dala cev njegove automatske puške, prislonjena uz njeno čelo. Pa ipak je bila dovoljno blizu da vidi da nosi sočiva. Zamislila je tog vojnika kako se unosi u ogledalo da bi stavio sočiva u oči pre nego što će se opremiti za ubijanje. *Čudno*, pomislila je, *o čemu čovek razmišlja kad se nađe u tom vilajetu između života i smrti.*

Zapitala se da li će predstavnici vlasti možda izraziti žaljenje zbog njenog „slučajnog“ ubistva, kao američke državljanke. Ili će pak njen život prosto kulminirati u besnilu „kolateralne štete“.

Niz vojnikovo čelo, bočnom stranom lica, putovala je usamljena graška znoja. Snažno je treptao. Od njenog uprtog pogleda hvatao ga je nespokoj. I pre je ubijao, ali nikad dok gleda žrtvi u oči. Amel je to videla, i osetila muke njegove duše usred klanice što ih je okruživala.

Čudno, ponovo, *ne bojim se smrti.* Možda zato što je znala, po treptanju tog vojnika, da će ostati u životu.

Zažmurila je, iznova rođena, s hladnim čelikom koji joj se i dalje zarivao u čelo. Molbeni pozivi uspomena vukli su je natrag, i još dalje natrag.

I

EL NAKBA
(katastrofa)

1.

Berba 1941.

U neko daleko vreme, pre nego što je istorija promarširala brdima i u paramparčad razbila sadašnjost i budućnost, pre nego što je vetar dohvatio tu zemlju za jedan njen kraj i stresao sa nje njeno ime i lik, pre nego što se Amel rodila, jedno seoce istočno od Haife mirno je živelo od smokava i maslina, od otvorenih granica i sunca.

Još je bio mrak, samo su bepčići spavali, dok su se seljaci Ejn Hoda pripremali za sabah-namaz, prvo od svakodnevnih pet klanjanja.¹ Mesec je plovio nisko, kao kopča koja spaja zemlju s nebom, samo za nokat obećanja daleko od uštapa. Tek razbuđeni udovi protezali su se, voda je spirala san, nadežne oči su se širile. Abdest, obredno pranje pred namaz, rasipao je promrmorene šehadete u jutarnju maglu dok su stotine šapata proglašavale jedinstvo Alaha i priznanje njegovog poslanika Muhameda. Danas su klanjali napolju, i s naročitim poštovanjem, jer bio je početak berbe maslina. U tako važnoj prilici najbolje je s mirnom savešću se peti kamenitim brdima.

I tako su, uz predzornji orkestar sitnih živih bića, zrikavaca i uskomešanih ptica – a uskoro i petlova – seljaci sa svojih sedžada bacali mesečaste senke. U najprostijim molitvama tražili su oproštaj grehova, neki su pak izgovarali dodatni rekat. Svak na svoj način, izgovarali su: „Gospode, nek se i danas vrši volja

¹ Rečnik manje poznatih reči i izraza nalazi se na kraju knjige. (Prim. prev.)

Tvoja. Tebi sam pokoran i zahvalan“, pre no što će se otisnuti na zapad ka maslinjacima, visokim koracima kako bi izbegli kaktuse što štrče iz tla.

Svakog novembra je nedelja berbe donosila obnovljenu životnu snagu u Ejn Hod, i Jehja Abu Hasan osećao ju je u kostima. Iz kuće je izašao rano, sa sinovima, obrlativši ih kao i svake godine nadom da će ugrabiti da preteknu komšije. Ali i komšije su imale slične zamisli, pa je berba uvek počinjala oko pet izjutra.

Jehja se bojažljivo okrenuo svojoj supruzi Besimi, koja je na glavi održavala u ravnoteži košaru s ceradama i ćebićima, i prošaputao: „Um Hasan, daj da iduće godine ustanemo pre njih. Samo bih hteo da krenem sat vremena pre Salema, one bezube matore napasti. Samo sat vremena.“

Besima je zakolotala očima. Njen muž je svake godine iznova vadio tu mudru zamisao.

Dok je tamno nebo uzmicalo pred svetlošću, sa suncem izbeđenih brda Palestine razlegali su se zvuci berbe tog plemenitog ploda. Udarci zemljoradničkih štapova što biju po granama, drhtaji lišća, toptanje plodova što padaju na stare cerade i ćebad rasprostrte ispod drveća. Uz mukotrpan rad, žene su pevale balade o minulim vekovima, a sitna deca su se igrala i primala grdnje od svojih matera kad im se upletu u noge.

Jehja je predahnuo da istrlja ušinut vrat. *Još malo pa podne*, pomislio je primetivši da se sunce bliži zenitu. U goloj vodi, Jehja je stajao na svojoj zemlji, stamen čovek s crno-belom kefijom obavijenom oko glave, a rubom haljine zadenutim pod pojas,

onako kako to rade felasi. Razgledao je tu raskoš oko sebe. Niz brda se u slapovima spuštala mahovinastozelena trava, preko stenja, oko drveća i uz drveće. Uz brda su se zavojito peli sanasili, potporni zidovi, od kojih je neke on pomogao dedi da popravi. Jehja se okrete da posmatra Hasana i Derviša, kojima su se prsni mišići napinjali pod haljinama sa svakim zamahom štapa kojim su tresli masline. *Moji sinovi!* Jehjino srce nadimalo se od ponosa. *Hasan raste u jakog momka uprkos slabim plućima. Hvala dragom Alahu.*

Sinovi su radili na suprotnim stranama svakog drveta, a majka je išla za njima i odvlačila ćebad s presnim maslinama koje će se kasnije u toku dana muljati. Jehja je video Salema kako bere svoj prinos u susednom maslinjaku. *Bezuba matora napast.* Jehja se osmehnu, iako je Salem bio mlađi od njega. Istini za volju, njegov sused je uvek u sebi imao neku mudrost i dedovsko strpljenje, i oni su zračili s jednog lica koje su poput karte obeležile duge godine rezbarjenja maslinovog drveta pod vedrim nebom. Posle hodočašća u Meku postao je hadži Salem, a ta nova titula darovala mu je godine starije od Jehjinih. Naveče bi dvojica prijatelja zajedno pušila na nargile, prepirući se ko je marljivije radio i čiji su sinovi jači.

„U pakao ćeš ti zbog takvog svog laganja, matori“, kazao bi Jehja prinoseći čibuk usnama.

„Matori? Pa ti si stariji od mene, brale“, uzvratilo bi Salem.

„Makar još imam sve zube.“

„U redu. Vadi ploču da ti još jednom dokažem ko je bolji.“

„Samo napred, lažljivi, bezubi, mlaki sine svoga oca.“

Igra tavle nad nargilama što klokoću smirivala je ovu večitu svađu, i tvrdo glavo su igrali sve dok im žene nekoliko puta ne pošalju nekog da ih zove.

Zadovoljan brzinom tog prepodneva, Jehja je otklanjao zuhr-namaz i priseo na ćebe, dok je Besima poređala sočivo i maklubu s jagnjetinom i prelivom od kiselog mleka. U blizini je postavila još jedan ručak, za putujuće nadničare, koji su sa zahvalnošću prihvatili ponuđeno.

„Ručak!“, doviknula je Hasanu i Dervišu, koji su upravo bili otklanjali drugi namaz tog dana.

Posedavši oko tepsije s pilavom što se pušila i manjih tanjira sa umokcima i turšijom, porodica je čekala da Jehja prelomi hleb u ime Alahovo. „Bismilahir-rahmanir-rahim“, započeo je, a dečaci za njim, gladno posežući za pirinčem koji će uvaljati u zalogaje zajedno s kiselim mlekom.

„Juma, niko ne kuva tako lepo kao ti!“ Laskavac Derviš znao je kako se stiče Besimina milost.

„Alah te blagoslovio, sine.“ Razvukla je usta u osmeh i premestila mek komad krtine na njegovu stranu tepsije s pirinčem.

„A ja?“, pobunio se Hasan.

Derviš se naže starijem bratu do uveta, peckajući ga: „Ti ne umeš s gospođama kao ja.“

„Evo i tebi, dušo moja.“ Besima otkide još jedan komad lepog mesa, za Hasana.

Jelo je brzo bilo gotovo, bez uobičajenog rastezanja nad halavom i kafom. Čekalo ih je još posla. Besima je punila svoje velike košare, koje će nadničari odneti do muljače za masline. Oba sina morala su da ocede svaki svoj deo maslina istog tog dana, inače bi ulje moglo gorčiti.

No pre nego što su se zaputili natrag na rad, izgovorena je molitva.

„Zahvalimo, najpre, Alahovoj dobroti.“ Jehja je svoju zapovest izrekao vadeći iz džepa dišdaše stari *Kuran*. Sveta knjiga

pripadala je još njegovom dedi, koji je pre njega obrađivao te maslinjake. Iako nije umeo da čita, Jehja je voleo da gleda u tu ljupku kaligrafiju dok napamet deklamuje sure. Dečaci su se klanjali, nestrpljivo slušajući oca kako poje kuranske stihove, a onda potrčali nizbrdo čim su dobili očevu dozvolu da pođu na muljaču.

Besima je natovarila košaru s maslinama na glavu, uzela u obe ruke po tkanu torbu punu posuđa i pretekle hrane, pa produžila nizbrdo sa ostalim ženama, koje su, savršeno uspravne, nosile na glavi ćupove i razne predmete. „Alah s tobom, Um Hasan“, doviknu Jehja svojoj ženi.

„I s tobom, Abu Hasan“, viknu ona u odgovor. „Nemoj dugo.“

Sada sâm, Jehja se naže prema povetarcu, nežno dunu u pisak svoga neja, i oseti kako se iz rupica pod njegovim prstima rađa muzika. Deda ga je naučio da svira na toj drevnoj fruli, i njene melodije su Jehji ulivale osećanje predaka, bezbrojnih berbi, zemlje, sunca, vremena, ljubavi, svega što je dobro. Kao i uvek, pri prvom tonu Jehja izvi obrvama iznad sklopljenih kapaka, kao da ga svaki put iznova iznenadi koliku veličanstvenost može iz njegovog daha izvući taj prosti, rukom deljani nej.

Nekoliko nedelja po berbi, Jehjin stari kamion natovaren je. Bilo je i ulja, ali većinom su tovar činili bademi, smokve, raznorazni citrusi, povrće. Hasan je grožđe stavio odozgo, da se ne zgnječi.

„Znaš da bih više voleo da ne ideš čak u Jerusalim“, govorio je Jehja Hasanu. „Tulkarem je na svega koji kilometar odavde, a benzin je skup. Čak i Haifa je bliže, a njihove pijace jednako su dobre. I nikad ne znaš koji će se prokleti cionista kriti u žbunju, ili koje će te britansko đubre zaustaviti. Što da biješ toliki put?“ Ali otac je već znao zašto. „Ideš čak tamo da bi se video sa Arijem?“

„Jaba, dao sam reč da ću doći“, odgovori Hasan ocu, donekle molećivo.

„Pa ništa, sad si muško. Čuvaj se na putu. Gledaj da tetki iz kola daš šta god joj treba, i kaži joj da bismo voleli da nam uskoro dođe u goste“, reče Jehja, a onda doviknu vozača, koji je svima bio dobro znan, i čije su crte lica potvrđivale zajedničku lozu. „Vozi pod Alahovom zaštitom, sinko.“

„Alah ti dug život podario, amo Jehja.“

Hasan poljubi ocu ruku, potom čelo, u počasnom činu koji Jehju ispuni ljubavlju i ponosom.

„Alah ti se osmehnuo i čuvao te kroza sve dane života, sine“, kaza dok se Hasan verao u zadnji deo kamiona.

Dok su kretali, Derviš je kasao naporedo s njima na Ganušu, svome voljenom arapskom ždrepcu. „Da se trkamo. Dajem vam sat fore pošto je kamion natovaren“, uputi on izazov Hasanu.

„Idi pa se trkaj s vetrom, Dervišu. On više priliči tvojoj brzini nego ova šklopocija. Samo napred, naći ćemo se u Jerusalimu kod amto Selme.“

Hasan je posmatrao mlađeg brata kako jezdi u daljinu golih leđa, s hatom čvrsto povezanom oko glave, i krajevima što su lepršali na vetru za njim. Derviš je bio najbolji jahač u krugu od mnogo kilometara, možda i najbolji u čitavoj zemlji, a Ganuš je bio najbrži konj kog je Hasan u životu video.

Duž prašnjavog drumu, zemlja se uspinjala u gorskoj tišini, zamađijana mirisima procvetalih citrusa i divljeg kamfora. Hasan otvori torbicu koju mu je majka svakoga dana punila, otkinu grudvu njene lepljive lekarije, i prinese je nosu. Duboko je udahnuo miris, koliko god su mu dozvoljavala astmatična pluća. Žilama mu se razlivao kiseonik dok je otvarao jednu od tajnih knjižica koje ga je gospođa Perlštajn, Arijeva majka, upućivala da prouči.

2.

Ari Perlštajn 1941.

Ari je čekao kod Damaske kapije, gde su se pre četiri godine njih dvojica upoznali. On je bio sin nemačkog profesora koji je na vreme umakao nacizmu i nastanio se u Jerusalimu, gde je s porodicom živeo pod kiriju u maloj kući jednog uglednog Palestinca.

Dečaci su se prijateljlili 1937, iza dvokolica sa svežim voćem, povrćem i ulubljenim kantama ulja na pijaci Babel Amoud, gde je Hasan sedeo i čitao knjigu s arapskim pesmama. Ka njemu se zaputio sitan jevrejski dečak krupnih očiju i nesigurnog osmeha. U hodu je hramao, što je bila zaostavština rđavo srasle noge i pripadnika Smeđih košulja koji ju je slomio. Bio je kupio velik crven paradajz, pa je sad izvadio perorez i presekao ga, polovinu zadržavši sebi, a ostatak nudeći Hasanu.

„Ana ismi Ari. Ari Perlštajn“, rekao je dečak.

Zakopkan, Hasan je prihvatio paradajz.

„Gu daj sa! Šalom!“, oprobao je Hasan jedine nearapske reči koje je znao, pa dao dečaku znak da sedne.

Iako je Ari umeo pomalo da natuca na arapskom, nijedan nije govorio jezik onog drugoga. Ali ubrzo su našli zajedništvo u tom obostranom osećaju neusklađenosti.

„Ana ismi Hasan. Hasan Jehja Abulhidža.“

„Selam alejkum“, odgovorio je Ari. „Koji to knjigu čitaš?“, upitao je na nemačkom, pokazujući.

„Buk. – *Engleski*. – Kitab. – *Knjiga, arapski*. – Jes.“ Nasmijali su se pa pojeli još paradajza.

Tako se rodilo jedno prijateljstvo u senci nacizma u Evropi i sve većih podela između Arapa i Jevreja u rodnom kraju, i očvrstlo stopivši se s bezazlenošću njihovih dvanaest godina, s poetičnom usamljenošću knjiga, i njihovom nezainteresovanosti za politiku.

Posleratne decenije razdvojile su dva druga, pričaće Hasan svom najmlađem detetu, devojčici po imenu Amel, kad bude govorio o svom prijatelju iz detinjstva. „Bio mi je kao brat“, kazaće Hasan, sklapajući knjigu koju mu je dao Ari u jesen zajedničkog dečastva.

Iako će Hasan strahovito telesno narasti, u dvanaestoj godini bio je bolešljiv dečkić kome su pluća sa svakim udahom svirala. Napor da diše gurao ga je u sporedne strane strogih dečakih konfederacija i njihove grube igre. Slično njemu, Ari je svojim hramanjem izazivao neumorno zadirkivanje školskih drugova. Obojica su zračila izvesnom povučenošću koja prepozna sebe u drugima, i obojica su, u mladim godinama i u vlastitom svetu, na vlastitom jeziku, utočište našla na stranicama pesnikâ, esejistâ i filozofâ.

Nešto što je bilo mučan povremen put u Jerusalim pretvorilo se u jedva dočekan nedeljni izlet, jer Hasan će tamo zateći Arija kako ga čeka, pa će zajedno prekratiti sate učeći jedan drugoga arapskim, nemačkim i engleskim rečima za jabuku, pomorandžu, maslinu. „Crni luk je pijaster funta, gospoja“, vežbali su se. Iza redova kola s voćem i povrćem, kradomice su se sprdali na račun gradskih arapskih dečaka, sa izveštačenim govorom i pomodnom odećom koja je značila tek nešto malo više od izražavanja udvoričkog divljenja Britancima.

Ari je čak vikendom počeo da oblači narodnu arapsku nošnju, i često je dolazio u Ejn Hod s Hasanom. Ogrezao u melodijama arapskog govora i pesme, i ukusima arapskih jela i pića, Ari je stekao poštovanja vredno poznavanje prijateljevog jezika i kulture, što nije u maloj meri doprinelo njegovom honorarnom profesorskom mestu na Hebrejskom univerzitetu, decenijama potom. Slično, i Hasan je naučio da govori na nemačkom, da uz malo zapinjanja čita pojedine engleske knjige u biblioteci doktora Perlštajna, te da ceni judejske tradicije.

Gospođa Perlštajn volela je Hasana i bila mu zahvalna što se druži s njenim sinom, a i Besima je dočekivala Arija sa sličnim materinskim entuzijazmom. Iako se nikada nisu lično srele, te dve žene su se postepeno upoznale preko sinova, te su i jedna i druga slale sinovljevog druga kući natovarenog jelima i naročitim poslasticama, i taj ritual su Hasan i Ari uz gundanje trpeli.

U trinaestoj, godinu dana pre no što će mu se završiti osnovno školovanje, Hasan je zatražio od oca dopuštenje da sa Arijem pođe na više škole u Jerusalimu. U strahu da će mu dalje obrazovanje otrgnuti sina sa zemlje predodređene da je nasledi i sa imanja, Jehja mu je zabranio.

„Knjige će se samo isprečiti između tebe i zemlje. Ništa od školovanja sa Arijem, i samo ću ti to reći na tu temu.“ Jehja je bio ubeđen da je doneo pravilnu odluku. Ali godinama potom Jehja će, s dubokom potištenošću i žaljenjem, prebacivati sebi što je uskratio Hasanu ono što je ovaj svom dušom želeo. Zbog te odluke, jednoga će dana Jehja preklinjati sina za oproštaj, dok svi budu pod šatorima, izloženi ćudima vremena, nedaleko od kuće kojoj nikad neće moći da se vrate. Jehja, izbeglica koji je kopneo u tuđinskom ubogom progonstvu, ridaće na Hasanovom ramenu spremnom za oproštaj. „Oprosti mi, sine. Ne mogu sebi da oprostim“, plakaće Jehja. I zbog iste te odluke i posledičnog kajanja i skrhanog srca Hasan će čvrsto rešiti

da, odlučnim vrednim radom i novcem od socijalne pomoći, podari svojoj deci obrazovanje. Za tu svoju odluku, Hasan će svojoj maloj Amel, mnogo godina potom, reći: „Habibti, mi sad nemamo ništa drugo osim obrazovanja. Obećaj mi da ćeš prionuti svom snagom koju poseduješ.“ A njegova ćerčica obećaće to obožavanom ocu.

Iako je Hasanu uskraćena povlastica da nastavi školovanje i posle osmog razreda, dobio je izvanrednog učitelja u gospođi Perlštajn, koja je svog revnosnog mladog učenika svake nedelje slala kući natovarenog knjigama, lekcijama i domaćim zadacima. Ti privatni časovi počeli su kao zavera između Besime i gospođe Perlštajn da izvuku Hasana iz utučenosti koja ga je držala mesecima pošto je Jehja izrekao svoju konačnu reč u pogledu obrazovanja.

„Hej, brate!“ Mladići su se zagrlili, snažno stisli jedan drugom ruku, poljubili se u obraz po arapski. Stovarili su robu s kamiona pa pomogli vozaču da se smesti među druge ulične prodavce. Vijugajući uskim kaldrmisanim sokacima Starog grada, dva druga su se zaputila na svoje uobičajeno čašćavanje pre nego što pođu Arijevoj kući. Sa Babel Amouda otisnuli su se ka El Kijametu. Mirisi glinenih ćupova, šećernog sirupa i probranih ulja vili su se iz radnji dok su prodavci po trotoaru pozivali prolaznike da stanu i probaju. Skrenuli su u Han el Zejt, očešavajući glavom kože i svilu što su visile po zidovima prodavnica. Još koji korak, i ušli su u kafanu *El Mahfuz*.

„Dve s medom s ukusom jabuke“, doviknu Hasan poslužitelju.

„Ovo ti ne valja za pluća, Hasane“, opomenu ga Ari. „Zna li čika Jehja da pušiš?“

„Naravno da ne zna!“

Kod Perlštajnovih je Hasan isporučio dve tepsije halava i kanafe.

„Uobičajen poslatk od majke“, rekao je na nemačkom.

„Hvala“, rekla je gospođa Perlštajn preuzimajući slatkiše.

Bila je to uzdržana žena dugih ruku i nogu, i Hasanu se činilo da izgledom nimalo ne odaje svoju neizmernu dobrotu. Nagonski bi, uvek kad je vidi, pogledao u njeno porodično nasledstvo, prikačeno na grudima, uvek. *Jedan, dva, tri, četiri... osamnaest*. Prešlo mu je bilo u naviku da broji biserčice njenog broša dok mu ona pregleda domaći.

S godinama se Hasan dokazao kao marljiv đak koji brzo uči. Mentorstvo gospođe Perlštajn potrajalo je sve dok nije „maturirao“ s Arijem 1943, iste one godine kad su se ovoj dvojici mladića na neko vreme putevi razdvojili, jer je Ari stekao omanju grupu drugova u školi, a Hasana je satrla mlada beduinka po imenu Dalija, koja je ukrala Ganuša, bratovljevog konja.